

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

БАБАНІН ВАДИМ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 340.12

**ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ
ПУБЛІЧНОГО РИМСЬКОГО ПРАВА**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор філософських наук, професор
Кузьменко Вячеслав Віталійович,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри філософії та політології

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Вовк Вікторія Миколаївна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки

кандидат юридичних наук
Пастушок Ганна Ігорівна,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
старший науковий співробітник

Захист відбудеться « 06 » жовтня_2016 р. о 13.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «05 » вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна Україна переживає надактивний процес європеїзації, прагне якомога швидше опинитися з-поміж тих країн, яким невдовзі вдасться позиціонуватись у новому статусі – статусі європейської держави. Однією з основних умов для цього є перехід на новий рівень правової культури, упорядкування правових норм і законодавства України відповідно до європейських стандартів. Загалом можна констатувати, що у свідомості українців має відбутися переосмислення ролі права, яку воно виконує у суспільстві.

Права без обов'язків не існує. Ця, на перший погляд, проста сентенція змушує вдатися до філософської рефлексії на тему, започатковану ще у республіканському Римі. З одного боку, норми права не можуть бути лише нормами повинності, примусу або веління з боку держави і зводитися до виконання суб'єктом «волі держави». Але, з другого боку, правовідносини ґрунтуються на понятті обов'язку, тобто виходять із діалектичного поєднання у життєдіяльності особи-громадянина його прав і обов'язків.

Образ людини-громадянина, інспірований і, по суті, сформований римським публічним правом, відтак є показовим. Адже патріотизм, відданість Вітчизні, громадянський обов'язок, організованість та інші чесноти свого часу стали вагомим чинником для процвітання римської держави, яка вміло поєднувала приватний інтерес і загальне благо.

Вивчення публічного аспекту римського права набуває значущості ще й тому, що змушує у рамках історичного досвіду Риму розглянути формат відносин, що складаються між особою і державою у правовому полі сьогодні. Відтак найважливішим постає висновок про те, що умовою процвітання держави є її громадянська опора, і якщо цієї опори немає, руйнуються всі державні інституції, якими є право, мораль, релігія, традиції та звичаї. Отже, приклад, що подає публічний аспект римського права, є повчальним не лише для сучасного правотворення, а й загалом для розвитку громадянського суспільства та державного будівництва.

Певні аспекти окресленої проблематики вивчало свого часу чимало учених. Зокрема, теоретичну розробку питання римського права здійснили: С. Алексєєв, С. Гусарєв, А. Дембінські, В. Лемак, О. Мережко, В. Нерсєсянц, І. Новицький, І. Перетерський, С. Рабінович, Ю. Тихомиров.

У рамках філософсько-правової думки проблеми римського права розглядали В. Бачинін, В. Бігун, М. Гуренко-Вайцман, Г. Данильян, А. Козловський, М. Костицький, О. Литвинова, С. Максимов, О. Маноха, О. Тихомиров, О. Ярема.

Для осягнення відносин держави й особи, що вирішувалися римським правом, потрібно вивчити накопичений досвід філософсько-правової спадщини Стародавнього Риму. Водночас необхідне пізнання сутності права, філософсько-правового занурення у контекст римо-античного світогляду, дослідження

національно-історичних особливостей і світоглядних, ціннісних установок римського соціуму. Важливу роль у розумінні змісту, соціально-історичної ролі римського права виконує рецепція приватного права. Необхідність ґрунтового вивчення та філософської рефлексії цієї проблеми також зумовлена тим, що дослідники недостатньо уваги приділили публічному праву.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на перетині юридичних та інших наукових галузей знань), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності ОВС України на період 2015–2029 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також у контексті наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 2012–2017 років за напрямом «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування» (державний реєстраційний номер 0112U003550).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації полягає у філософській рефлексії публічного аспекту права республіканського Риму у контексті взаємодії держави (загального блага) і особи (приватного інтересу).

Для досягнення поставленої мети окреслено такі *задачі*:

– проаналізувати стан вивчення обраної проблеми на основі поняття рецепції римського права у філософсько-правовій науці, акцентувати на його публічно-правовому аспекті;

– розкрити зміст онтології римського права у бінарному публічно-правовому аспекті;

– дослідити онтологічні основи римського права часів республіки через процес детермінації цінностей, які формували публічний аспект права республіканського Риму, проаналізувавши мораль і право як його онтологічну основу;

– з точки зору ґносеології встановити співвідношення етатизму і особистого блага як джерела пізнання публічного аспекту римського права часів республіки;

– розкрити ціннісний вимір публічного аспекту римського права часів республіки;

– висвітлити роль і значення постаті М. Т. Цицерона у становленні республіканських цінностей Стародавнього Риму;

– проаналізувати, ґрунтуючись на вивченні спадщини М. Т. Цицерона, онтологічну складову відносин людина-держава у його філософсько-правових поглядах;

– виокремити, у рамках праксеології та з огляду на сучасну ситуацію в Україні, державницький характер політико-правових поглядів М. Т. Цицерона, значущість накопиченого в античній (римській) період досвіду для зміцнення держави, збереження суспільної злагоди та миру, громадянського порядку, морально-етичних цінностей.

Об'єкт дослідження – соціокультурні умови республіканського Риму, відображені у комплексі правових, морально-етичних і релігійних цінностей.

Предмет дослідження – публічний аспект права республіканського Риму в онтологічному, гносеологічному та аксіологічному вимірах.

Методи дослідження. Основу наукового дослідження становить системний підхід до вивчення публічного аспекту римського права у поєднанні з філософськими, загальнонауковими та спеціально науковими методами дослідження. Зокрема: системний підхід дав змогу розглянути дуальний характер римського права на основі єдності конкретно-історичних фактів, що відповідали епосі римського панування та логічного зв'язку приватного і публічного права; за допомогою методу історичної реконструкції відновлено та вивчено характер відносин і роль права у римській державі, зокрема у республіканський період її існування; історико-компаративістський підхід уможливив обґрунтування онтології римського права у бінарному публічно-правовому аспекті; методи ідеалізації та моделювання сприяли максимально повному відтворенню змісту правових, моральних та релігійних цінностей, що панували серед римлян; за допомогою порівняльного аналізу здійснено теоретичне вивчення, синтез філософських і юридичних концепцій, розкрито характер цінностей, що формували публічний аспект права республіканського Риму; герменевтичний метод дав змогу розкрити аксіологічний зміст категорій *res publica* (спільна справа), *maiestas* (велич), *honor* (честь), *virtus* (мужність і доблесть), *ius gentium* (право народів), *ius civile* (громадянське право), *iustitia* (правосуддя), *fides* (вірність), *aequitas* (справедливість), *ius* (примус) та їх роль у публічному аспекті римського права.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена постановкою проблеми й окресленими задачами та полягає у тому, що в дисертації у рамках філософської рефлексії розглянуто публічний аспект права республіканського Риму. У науковій роботі сформульовано нові положення, які є актуальними для філософсько-правової науки, зокрема обґрунтовано онтологію римського права у бінарному публічно-правовому аспекті та здійснено філософську рефлексію публічного аспекту римського права республіканського періоду.

Найважливіші результати сформульовано у конкретних теоретичних висновках і відображають особистий внесок дисертанта в розробку досліджуваної проблеми, відтак:

уперше:

– у філософсько-правовій науці здійснено філософську рефлексію публічного аспекту римського права, з огляду на її актуальність для сучасного формування в Україні громадянського суспільства та державного становлення. Виявлено недостатність рецепції приватного римського права, що обумовлено історичним розвитком, різними соціокультурними умовами, які формували звичаї та мораль кожного етносу. Доведено, що сучасні реалії потребують не механічного запозичення римського права, а його вдалого «переспівування». З'ясовано, що не приватне право було сферою розвитку індивіда, а публічне, відтак виникає необхідність вивчення публічного аспекту права у рамках онтологічного, антропологічного, аксіологічного та гносеологічного підходів;

– досліджено, з позиції правової онтології, систему духовних цінностей, які формували публічний аспект права республіканського Риму. Встановлено, що моральна сфера у римському праві нероздільна із правовою сферою. Залучення римського суспільства до системи цінностей, найперше релігійних, здійснювалося через навчання, освіту, виховання молоді. З позиції правової онтології, занепад духовних цінностей – «традиційних опор» права – призвів до руйнування правових засад Римської держави і занепадення римсько-еллінської цивілізації;

– виявлено, з позиції правової антропології, що в праворозумінні римлян, по-перше, *res publica* (спільна справа) становило основу публічного аспекту права, по-друге, *maiestas* (велич) означало могутність держави у республіканську й імперську епохи, по-третє, *honor* (честь) відображало ступінь величі громадянина в суспільстві, що слугувало нагородою за *virtus* (мужність і доблесть);

– встановлено, з позиції правової аксіології, що в публічному аспекті права республіканського Риму етатизм ставився понад особисте благо. У публічному аспекті права республіканського Риму в синкретичній єдності знаходяться релігійні та соціально-політичні цінності, які обумовлювали модель ідеальної поведінки індивідів. Водночас римський ідеал не передбачав гедоністичних установок;

удосконалено:

– з позиції правової гносеології, уявлення про правове життя римлян, відображене у публічному аспекті права. Виявлено, що перевага юриспруденції республіканського Риму полягала у практичному втіленні відносин людина-держава. Згідно з вимогами республіканського Риму, закон є результатом угоди або обумовлений необхідністю, або закріплений звичаєм. Відтак *ius gentium* (право народів), *ius civile* (цивільне право), *iustitia* (правосуддя), *fides* (вірність), *aequitas* (справедливість), *ius* (примус) постають як вербальне «відлуння» античної епохи, засноване на уявленні римлян про взаємовідносини держави й особистості, про необхідність беззаперечного підпорядкування силі влади;

– уявлення про одну із основних властивостей правової системи, яка полягає у формуванні правових актів кожного етносу із неправових явищ – закріплених звичаями морально-етичної та релігійної сфер життя, що формують правосвідомість і поведінковий аспект для кожного індивіда.

– аксіологічне обґрунтування правової системи як ціннісного ідеалу кожного етносу, визначального уявлення індивідів про загальне благо, справедливість та честь;

дістали подальший розвиток:

– загальнотеоретичні положення про парадигмальні установки, які обумовлюють правове поле етносу, що має поділ на приватне й публічне і формує індивіда, причетного до історії свого етносу, як вільну особистість;

– обґрунтування необхідності розгляду правових положень у цілісній правовій системі у рамках онтології, антропологічного аспекту, аксіології права і цінностей у праві, гносеології – пізнанні можливості конструювання правових положень із неправових актів, праксіології правової системи;

– твердження, що в праксеологічному аспекті *jus* (право) охоплює декілька елементів, зокрема: природу людини, звичай, що складається в суспільстві, закон, що народжується разом із державою, справедливе і добре судові рішення, договір-угоду. Право – невід’ємна частина людської природи, бо його дотримуються через родинні зв’язки і любов. Право є звичаєм, якщо той відповідає природному праву і раціональному співвідношенню природного у виробленому суспільством позитивному праві. У цьому разі звичай застосовується як закон. Право є законом, оскільки воно санкціоновано наказом народу, волю якого виражає. Правом є судові рішення, коли винесений остаточний судовий вирок. Право впливає з угоди, якщо щонебудь між ким-небудь укладено. Право, безсумнівно, охоплює тільки добре та справедливе, а також стосується істини і загальнолюдської користі.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки можуть бути використані у діяльності органів влади, пов’язаній із правотворчістю; у подальшій розробці загальнотеоретичної філософсько-правової концепції правовідносин. Окремі положення і висновки дисертації можуть бути застосовані у навчальному процесі під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Філософія права», «Політологія», «Професійна етика», «Деонтологія», «Теорія держави та права», «Соціологія права», «Цивільне право». Матеріали наукової роботи можуть бути використані і у науково-дослідній сфері для активізації пошуків філософсько-правових засад державотворення та правотворення.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднено на таких науково-практичних заходах: міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 24 травня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки» (м. Дніпропетровськ,

19–20 вересня 2013 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС» (м. Львів, 7 червня 2013 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладено у п'яти наукових статтях, чотири з яких опубліковано у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – в іноземному виданні (Jurnalul juridic national: teorie și practică. Республіка Молдова), а також у трьох тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 197 сторінок, із них основний текст – 181 сторінка. Список використаних джерел (211 найменувань) викладено на 16 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, з'ясовано ступінь наукового розроблення проблеми, її зв'язок із науковими програмами, планами і темами, визначено мету і задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукову новизну одержаних результатів, наведено теоретичне і практичне значення результатів дослідження, а також дані щодо їх апробації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічне обґрунтування дуального характеру римського права» містить три підрозділи.

У підрозділі 1.1 «Римське право у філософсько-правовій науці: стан дослідження і методологія вивчення» з'ясовано, що масштабність римського права як соціокультурного феномена, що мав і має значення для європейського досвіду (і не лише правового), розкривається через поняття рецепції. Доведено, що сучасні реалії потребують не механічного запозичення римського права, а його вдалого «переспівування». Зазначено, що одним із нових напрямів досліджень римського права є його вивчення як джерела європейського права.

Досліджено, що у ХХ та на початку ХХІ століть у розробці теоретичної проблематики римського права брали участь учені різних поколінь, зокрема С. Алексєєв, С. Гусарєв, А. Дембінські, В. Лемак, О. Мережко, В. Нерсєсянц, І. Новицький, І. Перетерський, С. Рабінович, Ю. Тихомиров.

У рамках філософсько-правової думки проблеми римського права розглядали В. Бачинін, В. Бігун, М. Гуренко-Вайцман, Г. Данильян, А. Козловський, М. Костицький, О. Литвинова, С. Максимов, О. Маноха, О. Тихомиров, О. Ярема. Учені довели, що рецепція права не означає його реставрації як повторення попереднього досвіду. За кінцевий результат рецепція має на меті створення на вже існуючій базі нових елементів у сфері культури, права тощо, які виникають на сучасних етапах розвитку суспільства.

У підрозділі 1.2 «Онтологія римського права у бінарному публічно-правовому аспекті» йдеться про те, що саме є необхідним для досягнення онтології («духу римського права») для розуміння і тлумачення його норм і юридичних явищ у тому ж контексті, в якому їх сприймали давньоримські юристи.

У вивченні проблеми публічного та приватного в римському праві виникають труднощі, насамперед, джерелознавчого характеру. Нормативні джерела, історичні пам'ятки і наукові трактати в галузі права тієї епохи майже не збереглися, що ускладнює сучасний аналіз римського, здебільшого, публічного права й оцінку його норм у рамках соціально-етичних цінностей та ідеалів республіканського періоду.

Об'єктивному аналізу цінностей римської цивілізації, незважаючи на їх привабливість, перешкоджають: по-перше, християнська традиція, яка не мала доброї слави про Рим (наприклад, про імператора Траяна як одного з кращих, за визнанням самих римлян, імператорів, під час правління якого християни зазнали жорстоких переслідувань); по-друге, рабовласницький характер Римської держави.

Доведено, що для виявлення публічного аспекту публічного римського права (досягнення «духу римського права»), для розуміння і тлумачення його норм і юридичних явищ у тому ж контексті, в якому їх сприймали давньоримські юристи, окрім застосування таких наук, як філософія, історія, культурологія, необхідний і історико-лінгвістичний аналіз, який вимагає дослідження і на мікрорівні слів, і на макрорівні тексту в рамках відповідного дискурсу (сміслового горизонту тієї чи іншої культури, її коду). Кожна категорія римського права передбачає і вимагає розшифровки, розкриття її змісту.

У підрозділі 1.3 «Публічний та приватний аспекти права республіканського Риму з позиції *civitas*» розглянуто, наскільки є обґрунтованою пропонована вченими інтерпретація визначення публічного та приватного права, за Ульпіаном, як протиставлення публічних і приватних інтересів.

Уточнено, що в сучасній юридичній літературі найпоширенішою є думка, що саме зосередженість системи римського права навколо єдиного центру – інтересів особистості – пояснює багато його аспектів, парадоксальних зі сучасної точки зору, зокрема те, чому у більшості випадків публічні інтереси захищалися приватноправовими засобами.

Доведено, що воля до розширення надособистого життя перемагає усі особисті інтереси і розрахунки, змінює усі індивідуальні перспективи життя. Над інтересами життя приватного, егоїстично сімейного возвеличуються інтереси життя національного, історичного, світового, переважають інстинкти слави народів і держав. Римська імперія була найбільшою спробою всесвітнього панування. Боротьба великих імперій за могутність і панування, по суті, є наднаціональною. Тому не приватний інтерес охороняє римське приватне

право, а традиційні підвалини держави і суспільства, «недоторканність людських уз», бо відбирання чого-небудь у ближнього задля свого надбання, завдаючи збитків іншій людині, – це передусім знищення спільного життя людей, людського суспільства.

Отже, може йтися про певну умовність визначення бінарності римського права. Є підстави вважати, що власне бінарності римського права не було. Бінарність – поділ цілого на дві частини, а римське право було за своєю суттю єдиним.

Проблема розмежування публічного і приватного права сягає за межі суто правових досліджень і найтісніше пов'язана з питаннями взаємин особистості і держави. Дискусія переходить із теоретичної площини визначення критеріїв розмежування права у сферу вирішення найважливішої філософсько-етичної та соціально-правової проблеми верховенства і підпорядкованості особистості і держави.

Доведено, що не приватне право було сферою розвитку індивіда, а публічне, бо тільки у громадських справах, будучи дотичним до історії свого великого міста, громадянин – повноправний суб'єкт римського права – розвивав себе як вільну особистість, на яку покладалася уся відповідальність за долю держави.

Розділ 2 «Філософсько-правова рефлексія публічного римського права часів республіки у контексті її складових частин» містить три підрозділи. У розділі, зокрема, проаналізовано, з позиції філософії права, детермінанти, що вплинули на формування змісту публічного права часів республіканського Риму.

У підрозділі 2.1 «Синкретичність моралі і права як онтологічна основа римського права часів республіки» встановлено, що в історії філософської думки, від античності і досі, тривають роздуми, що таке право індивіда у суспільстві і державі. У кожному культурно-історичну епоху уявлення про право пов'язувалися з низкою різних установок. По-перше, із визначенням місця людини у світі, а, відповідно, з пошуком загальної і необхідної форми рівності, свободи і справедливості в суспільному житті людей – онтологічними установками у праві. По-друге, із пошуком значущості прав індивіда в суспільстві і державі, співвідношенням природних прав людини зі законами, встановленими державою, пошуком прав людини у зв'язку з ціннісно-ідеологічними установками в суспільстві – аксіологічними, ціннісними установками у праві. По-третє, з пошуком умов буття людини у правовому полі, встановленому суспільством і державою, – антропологічними установками в праві. По-четверте, з теоретичними проблемами пізнання права як специфічного соціального об'єкта – гносеологічними установками у праві.

Доведено, що в онтологічному сенсі право – це особлива форма самосвідомості суспільства, оскільки воно – модель бажаної, ідеальної, з точки зору соціуму, поведінки: саме у праві суспільство усвідомлює себе, тобто

оцінює себе ніби збоку, ззовні, що, зрештою, дає змогу суспільству створювати для себе норми поведінки і підпорядковуватися правовим приписам.

У підрозділі 2.2 «Співвідношення етатизму і особистого блага як джерело пізнання публічного аспекту римського права часів республіки» доведено, що система духовних цінностей римлян сформована під впливом філософії стоїцизму, релігійних приписів, ідеологічних і виховних установок.

З'ясовано, що правові акти, зокрема Інституції Юстиніана, демонструють переконаність римлян у всесвітньо-історичній місії Риму. Йдеться про те, що варварські народи та інші незліченні провінції підкорилися пануванню римлян завдяки покровительству і волі небес.

Продемонстровано, що римляни трактують власну історію як розвиток – від природного дикунства до державного стану, від атомістичного хаосу окремих прагнень індивідів до утворення народу і держави.

Для римлян існування держави і суспільства з їх соціально-правовою структурою було вищою метою для всіх членів суспільства і, отже, норми, спрямовані на це, – вищі духовні цінності, що обов'язкові для кожного індивіда. Сенс римської політики і права – створення найбільш сприятливих умов для поступального руху національної спільноти, для відтворення з покоління в покоління цілей і цінностей національного буття, для продовження себе у світовій історії.

Встановлено, що моральною нормою державного і політичного розвитку була нерозривна єдність громадянина і римського суспільства. Громадська свідомість і громадська воля були спрямовані на вироблення особистості. Індивідуальність і вся складність особистої свідомості ставали громадським актом, що робить людей співгромадянами, одностайними, здатними до розумного спілкування, протипоставленого хаотичному, додержавному і позадержавному життю.

У римському світогляді відповідальність за долю суспільства повністю покладалася на особистість. Це, відтак, передбачало самодисципліну і самовиховання окремої особистості і народу загалом, оскільки народ, на думку римлян, є певним організмом, наділеним характером, дисципліною свідомості і дисципліною волі.

У підрозділі 2.3 «Аксіологічне обґрунтування публічного виміру римського права часів республіки» доведено, що у свідомості римлян в основі архаїчного сакрального права, яке виникло в Римі у VIII ст. до н.е., була ідея Божої волі, тому на ранній стадії розвитку давньоримської правової думки право поставало як щось дане Богом і позначалося терміном *fas* («веління неба, Богів»). Згідно зі сакральним правом, саме у Бога слід було брати землю і будь-яке інше майно у користування, саме у нього треба було просити доброго врожаю, рясного приплоду або значних прибутків.

Продемонстровано унікальність римського права, яке становить зразок синкретичної єдності права і моралі. Зазначене відображає нерозривний

зв'язок у свідомості римлян правових поглядів із моральними ідеалами, що зосереджені на обов'язках. Багато правових інститутів ґрунтувалися на моральності, а багато моральних норм у римському суспільстві були юридично обов'язковими, що створювало загалом всеосяжну систему нормативного контролю, який забезпечував розвиток суспільства на основі системи духовних цінностей.

Обґрунтовано, що найбільша цінність для кожного римлянина – це держава, яка уособлює, по-перше, загалом інтерес усіх її вільних громадян та їх правове спілкування, по-друге, правопорядок, що забезпечує подолання незлагодженості інтересів серед різних станів, соціальних верств.

Доведено, що закон (*virogum prudentium consultum*) тлумачився як спільне, колективне рішення, яке приймалось із приводу соціально значущих питань або стосувалося державно важливих рішень як обов'язкової умови їх дієвості, законності та легітимності.

У Розділі 3 «Парадигмальні константи філософсько-правової концепції М. Т. Цицерона стосовно публічно-правового аспекту», який містить два підрозділи, обґрунтовано, що основою філософсько-правової концепції М. Т. Цицерона є розуміння природного права як вічного і неписаного закону, непідвладного людині, адже джерелом закону є Божественний розум.

У підрозділі 3.1 «Онтологічна складова відносин держави й особи у філософсько-правових поглядах М. Т. Цицерона» розглянуто спадщину М. Т. Цицерона як важливе автентичне джерело вивчення римського права. Особистість цього видатного політичного діяча не є пересічною, відтак і її вивчення є не випадковим, адже події останніх років Римської республіки, що стрімко розвивалися, вивели на публічну арену низку державних діячів, з-поміж яких найбільш видатним був саме він.

Обґрунтовано, що у працях М. Т. Цицерона йдеться власне про публічно-правовий аспект, взаємини особистості і держави. Відзначено, що положення античного мислителя імперативні, вони закликають до обов'язкового їх виконання.

В основі ідеології і системи цінностей римлян закладені принципи суспільної непорушності, святості звичаїв предків, консерватизм у ставленні до будь-яких новацій, неприйняття нового, того, що не відповідає давнім засадам.

Але Рим, з його специфічною консервативною державною системою, таки розвивався і розширював свої кордони. Це спричинило створення надлишкового продукту, зростання товарообігу, посилення ролі грошей, поділ суспільства за майновою ознакою і руйнування солідарності громадянського колективу – римська міська громада вступила в протиріччя з власною консервативною сутністю, яка становила основу принципу автаркії.

З'ясовано, що М. Т. Цицерон багато у чому наслідує вчення давньогрецьких мислителів, зокрема Платона й Аристотеля. Не є винятком його думки з

приводу природного права. М. Т. Цицерон розглядає цю проблему, головню, у діалогах «Про державу», «Про закони», «Про обов'язки».

У підрозділі 3.2 «Праксеологічний характер відносин держави й особи у поглядах М. Т. Цицерона» продемонстровано, що М. Т. Цицерон уперше в історії філософсько-правової думки поєднав грецьку мудрість із римською практичністю. Як юрист і політичний діяч він відрізняє природне право від права писаного. Саме писане право поділяє на приватне і публічне. В публічному праві йдеться про відносини громадянина і держави – апарату управління суспільством. М. Т. Цицерон – прихильник природного права і раціонального співвідношення природного у позитивному праві.

На основі інтерпретації творів М. Т. Цицерона обґрунтовано, що людина повністю залежала від держави, яка підпорядковувала собі її душу і тіло. Могутність держави була настільки сильною, що вона могла зажадати покори, навіть всупереч природним правам людини.

За М. Т. Цицероном, цінність права – це його здатність слугувати метою і засобом для задоволення соціально значущих, справедливих, прогресивних потреб та інтересів громадян і суспільства загалом.

Виокремлено продуктивність ідей М. Т. Цицерона щодо морального оновлення суспільства і держави, котрі виявилися важливими і мали вплив на наступні покоління.

ВИСНОВКИ

1. Огляд та аналіз літератури, присвяченої публічному аспекту римського права, засвідчує, що його сучасне вивчення відбувається у контексті дослідження, окресленого історичною та політичною науками, окремими галузями правознавства (порівняльним правознавством, історією держави та права), культурологією і, частково, філософсько-правовою наукою.

Філософія права містить потенціал онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аналізу означеної проблеми через особливості античного світосприйняття, який сьогодні використовується лише частково. Постановка питання про філософську рефлексію публічного аспекту римського права засвідчує одну з перших спроб вивчити та проаналізувати римське право як соціокультурний феномен у контексті взаємодії особи і держави, приватного інтересу та загального блага.

Рецепція приватного римського права, що переважає у сучасних дослідженнях римського права, витіснила на другий план змістовне наповнення правових положень публічного права, що спричинило певний дисбаланс у дослідженні проблематики римського права.

2. Римське право має дуальний характер. Складність вивчення публічного аспекту римського права пов'язана зі зміною форм правління і переходом

влади від однієї політичної сили до іншої. В умовах політичної боротьби публічне право відстоювало державний інтерес, але тенденція до збереження республіканських цінностей римлян постійно зіштовхувалась із прагненням до узурпації влади, проявами авторитаризму.

3. Головною детермінантою вияву публічного права у різноманітних аспектах суспільної та людської життєдіяльності була ідея «вічного Риму», тобто переконання у вселенській місії Римської держави.

Із філософської точки зору, етатистські цінності римлян зумовили пріоритет загального над одиничним, тобто публічного права, норми якого сприяли розквіту держави, над одиничним, або приватним, правом. Це означає, що спільне, загальне благо сприймалося свідомістю громадян як важливіше, ніж індивідуальне, приватне життя, яким охоче жертвували задля процвітання Риму. Приватні, індивідуальні інтереси позиціонувались як вторинні. Шкала індивідуальних цінностей була такою, що навіть у ній все те, що відбувалось у суспільному житті, було для громадян Риму особисто значущим. Найбільша цінність для кожного римлянина – це держава, яка уособлює, по-перше, загальний інтерес усіх її вільних громадян та їх правове спілкування і, по-друге, загальний правопорядок, що забезпечує подолання незлагодженості інтересів серед різних станів, соціальних верств.

Закон (*virorum prudentium consultum*) тлумачився як спільне, колективне рішення, яке приймалося зі соціально значущих питань або державно важливих рішень як обов'язкова умова їх дієвості, законності та легітимності.

4. Римська концепція права створена під впливом філософсько-релігійних ідей, ідеологічних та виховних принципів тощо, які формували соціальний образ громадянина, якому належало виконувати свою суспільну місію та покладені на нього обов'язки.

Під час аналізу публічного аспекту права Риму часів республіки виявлено, що у правовому розумінні римлян право є суспільним продуктом, *ubi societas, ibi ius* (де суспільство, там право). Суспільний ідеал Риму мав глибокі підвалини і в цьому сенсі відповідав дійсності. *Res publica* (досягнення народу – спільна справа) становило основоположення публічного аспекту права. Більшість римлян в індивідуалізмі вбачали небезпечну рису, що проявилася внаслідок численних на той час громадянських воєн, тому *maiestas* (велич) означало могутність держави у республіканську й імперську епохи. Громадська думка Риму заговорила про римський патріотизм і римську громадянськість як про моральні категорії. Ідеологічні установки були найліпшим виявом «римського духу». Ідеї та прагнення римлян постали як особливі духовні, але відчутні для них самих реальності. Вони були спрямовані на затвердження героїчного ідеалу громадянина, який присвячує життя процвітання Риму і навіть готовий пожертвувати ним заради порятунку батьківщини. *Honor* (честь) відображало ступінь величі громадянина в суспільстві, що слугувало нагородою за *virtus* (мужність і доблесть).

5. Важливою рисою Стародавнього Риму була тісна взаємодія права і моралі, що створювало певну систему нормативного контролю, необхідного для поступу суспільства на основі системи римських цінностей.

Можна стверджувати, що відповідно до «духу римської епохи» дуальність римського права, яка полягала у поділі його на публічне та приватне, проявлялася на практиці дуже виразно і чітко у тезі про те, що домінування приватних інтересів і особистих начал суперечить державній цілісності і шкодить суспільству.

Отже, стосовно ціннісного фундаменту публічного аспекту римського права часів республіканського Риму можна стверджувати, що римська держава провадила владно-регулятивну діяльність і визначала нормативний порядок поведінки громадян. Ця діяльність була спрямована на охорону загальнозначущих соціально-політичних цінностей та норм.

6. Із позиції правової аксіології з'ясовано, що більшість римлян знаходила відповіді на життєві питання в релігії. Загальне переважання єдиних релігійних цінностей у межах єдиної держави було для римлян необхідною умовою успішного соціального та економічного розвитку. Римлянин пишається своїм почуттям обов'язку та вмінням його виконувати. Інші народи він сприймає не як рівних собі, а як безлад, хаос, темряву, і тільки самого себе римський народ відчуває як єдине джерело порядку, організованості і світла, культури для цих народів. Тому перевага юриспруденції республіканського Риму полягала в детальній розробці практичного аспекту відносин людина-держава. На думку юристів республіканського Риму, закон створюється або в результаті угоди, або обумовлений необхідністю, або ж закріплений звичаєм. Відтак право народів (*ius gentium*), цивільне право (*ius civile*), правосуддя (*iustitia*), вірність (*fides*), справедливість (*aequitas*), примус (*ius*) постають як вербальне «відлуння» античної епохи, засноване на уявленні римлян про взаємовідносини держави і особистості про необхідність беззаперечного підпорядкування силі влади.

7. Видатною постаттю Стародавнього Риму був М. Т. Цицерон (106–43 р. до н.е.), чий погляд та особистий приклад підтверджують важливість публічного права у політико-правових процесах римської держави та пріоритетність її інтересів над інтересами особистості. Вихідні ідеї поглядів на державу містяться у низці творів М. Т. Цицерона, головними з яких є трактат «Про обов'язки», діалоги «Про державу» і «Про закони». Витоки розумної держави М. Т. Цицерона мають давньогрецьке коріння і ґрунтуються на творах попередників, зокрема Платона, Аристотеля, стоїків (Панеція, Посидонія, Полібія), що дає підставу говорити про еkleктичний зміст окремих думок М. Т. Цицерона стосовно держави.

Основу поглядів М. Т. Цицерона на розумну державу становить ідея моральної реформи, морального оновлення римського суспільства. Її метою мав бути вихід із кризи, але без радикальної зміни інститутів політичної влади.

8. Умовою здійснення моральної реформи має бути ідеальний правитель, образ якого у працях М. Т. Цицерона переплітається з образом ідеального громадянина. Ознакою правителя як активного державного діяча є моральні чесноти. Однією з таких чеснот для правителя є вміння бути опікуном для підданих, а не хвалитися своїм походженням. Важливо, щоби правитель був красномовним, шанував релігію і був щасливою людиною. Образ цицеронівського правителя не відповідає монархічній формі правління, а монарх – ідеалу правителя. А тому формою несправедливого монархічного правління він називає диктатуру Цезаря. Більше того, робить висновок про те, що знищення тирана є благом для римського народу.

9. Праксеологічно-парадигмальний підхід до розуміння держави М. Т. Цицерон обґрунтовує як тип змішаного правління, що поєднує три елементи влади, а саме: сенат (аристократія), консули (монархічний елемент), коміції і трибунат (демократичний елемент). Отже, виокремлена М. Т. Цицероном концептуалізація державного устрою відповідала потребі переходу від поліса до нової форми правління, а М. Т. Цицерон був першопрохідцем у постановці та вирішенні цієї важливої проблеми.

10. За М. Т. Цицероном, цінність права – це його здатність бути метою і засобом для задоволення соціально значущих, справедливих, прогресивних потреб та інтересів громадян і суспільства загалом. Водночас слід виокремити продуктивність ідей М. Т. Цицерона щодо морального оновлення суспільства і держави, котрі виявилися важливими не лише для античних часів, але й мали вплив на наступні покоління.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бабанин В. В. Інтерпретація основоположень образования в философской системе Платона как элементов социализации / В. В. Бабанин // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2012. – № 4 (64). – С. 102–107.

2. Бабанин В. В. Релігійно-етичний базис римського права / В. В. Бабанин // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 5. – С. 153–156.

3. Бабанин В. В. Онто-аксиологические основания естественно-правовой концепции М. Т. Цицерона. / В. В. Бабанин // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2015. – № 6 (16). – С. 6–9.

4. Бабанин В. В. Держава – «надбання народу» як парадигмальна установка у вченні М. Т. Цицерона / В. В. Бабанин // Порівняльно-аналітичне право: Електронне наукове видання Ужгородського Національного університету. – 2015. – № 6. – С. 357–359 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pap.in.ua/6_2015/107.pdf

5. Бабанин В. В. Онтологические основания римского права, аксиологические установки, их роль в развитии общества / В. В. Бабанин // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2015. – № 4 (78). – С. 138–147.

6. Бабанин В. В. Онтологический аспект права собственности в Древнем Риме / В. В. Бабанин // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 19–20 вересня 2013 р. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 529–531.

7. Бабанин В. В. Отношения государства, общества и личности в ценностной иерархии Древнего Рима, отраженные в римском праве / В. В. Бабанин // Римське право і сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції 24 травня 2013 р. – Одеса, 2013. – С. 42–45.

8. Бабанин В. В. Онтологія відносин держави і особистості в ціннісній ієрархії стародавнього Риму, відображених у працях Марка Тулія Цицерона / В. В. Бабанин // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 7 червня 2013 р. – Львів, 2013. – С. 12–22.

АНОТАЦІЯ

Бабанин В. В. Філософська рефлексія публічного римського права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2016.

Дисертаційна робота є першою у вітчизняній правовій науці спробою рефлексії публічного римського права, з огляду на її актуальність для сучасного формування в Україні громадянського суспільства та державного становлення. У рамках дослідження зауважено на недостатності рецепції приватного римського права і доведено важливість вивчення публічного права крізь призму онтологічного, гносеологічного та аксіологічного підходів. Із позицій правової онтології розкрито буттєву основу римського права у бінарному публічно-правовому аспекті. З точки зору гносеології виокремлено джерела пізнання публічного римського права часів республіки через співвідношення загального блага і приватного інтересу. З позицій аксіології досліджено характер цінностей, які формували публічний аспект права республіканського Риму. Встановлено, що моральна сфера у римському праві є нероздільною із правовою сферою, відслідковані причини занепаду моралі як ціннісної опори права, що згодом призвело до руйнування правових основоположень Римської держави і занпащення римо-еллінської цивілізації. З позиції правової антропології виявлено, що у праворозумінні римлян, по-перше, *res publica* (спільна справа) – це основоположення публічного аспекту

права, по-друге, *maiestas* (велич) означало могутність держави в республіканську й імперську епохи, по-третє, *honor* (честь) відображало ступінь величі громадянина в суспільстві, що слугувало нагородою за *virtus* (мужність і доблесть). Проаналізовано погляди М. Т. Цицерона, з огляду на їх вияв у публічному римському праві.

Ключові слова: публічне римське право, моральна сфера, правова сфера, правова онтологія, правова аксіологія, правова антропологія, правова гносеологія.

АННОТАЦІЯ

Бабанин В. В. Философская рефлексия публичного римского права. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2016.

Диссертация является первой в отечественной правовой науке попыткой рефлексии публичного римского права, учитывая ее актуальность для современного развития в Украине гражданского общества и государственного строительства. На основе проведенного исследования установлена недостаточность рецепции частного римского права и доказана важность обращения к публичному праву сквозь призму онтологического, гносеологического и аксиологического подходов. С позиций правовой онтологии раскрыта основа существования римского права в бинарном публично-правовом аспекте. С точки зрения гносеологии выделены источники познания публичного римского права времен республики через соотношение общего блага и частного интереса. С позиций аксиологии исследован характер ценностей, которые формировали публичный аспект права республиканского Рима. В ходе исследования установлено, что моральная сфера в римском праве неразделима с правовой сферой, отслежены причины упадка морали как ценностной опоры права, что впоследствии привело к разрушению правовых основоположений Римского государства и гибели римско-еллинской цивилизации. С позиции правовой антропологии выявлено, что в правопонимании римлян, во-первых, *res publica* (общее дело) представляло основоположение публичного аспекта права, во-вторых, *maiestas* (величие) означало могущество государства в республиканскую и имперскую эпохи, в-третьих, *honor* (честь) отображало степень величия гражданина в обществе и служило наградой за *virtus* (мужество и доблесть). Проанализированы взгляды М. Т. Цицерона, учитывая их проявления в публичном римском праве.

Продемонстрировано, что взгляды и личный пример М. Т. Цицерона подтверждают важность публичного права в политико-правовых процессах

римского государства и приоритет государственных интересов над интересами личности.

Исходные идеи М. Т. Цицерона о государстве содержатся в ряде его произведений, основными из которых являются трактат «Об обязанностях», диалоги «О государстве» и «О законах». Представления М. Т. Цицерона о разумном государстве имеют древнегреческие корни. Они базируются на сочинениях предшественников, в частности, Платона, Аристотеля, стоиков (Панеция, Посидония, Полибия). Это дает основание говорить об эклектичном содержании отдельных его мыслей.

Фундаментом взглядов М. Т. Цицерона на разумное государство является идея нравственной реформы, нравственного обновления римского общества. Цель реформы – выход из кризиса без радикального изменения институтов политической власти. Условие осуществления моральной реформы – идеальный правитель, образ которого в работах М. Т. Цицерона переплетается с образом идеального гражданина. Признаки правителя – моральные добродетели, главные из которых – это умение быть опекуном для подданных, красноречие, уважение к религии.

Праксео-парадигмальный подход к пониманию государства обосновывается М. Т. Цицероном как тип смешанного правления, который сочетает три элемента власти, а именно: сенат (аристократия), консулы (монархический элемент), комиция и трибунат (демократический элемент). Представленная М. Т. Цицероном концепция государственного устройства соответствовала потребности перехода от полиса к новой форме правления.

Согласно М. Т. Цицерону, ценность права – это его способность служить целью и средством для удовлетворения социально значимых, справедливых, потребностей и интересов граждан и общества в целом.

Идеи М. Т. Цицерона относительно нравственного обновления общества и государства оказались важными не только для античности, но и имели влияние на последующие поколения.

Ключевые слова: публичное римское право, моральная сфера, правовая сфера, правовая онтология, правовая аксиология, правовая антропология, правовая гносеология.

ANNOTATION

Babanin V. V. Philisophical reflection of public Roman law. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Legal Science on speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs MIA of Ukraine, Lviv, 2016.

The thesis is the first research in Ukrainian law science analyzing Public Roman law reflection in terms of its relevance for the current development of Ukrainian civil society and state formation. The research proved insufficiency of

Private Roman law implementation and the importance of using Public law through ontological, gnoseological and axiological prism. Viewed from law ontology, real basis of Roman law in binary public and law aspect has been specified. From the point of gnoseology the sources of Public Roman law cognition of the Republic period have been scrutinized through correlation between public good and private interest. From the point of axiology the essence of values which formed public aspect of Republican Rome period was examined. It has been stated that moral aspect is inseparable from legal aspect. The author of the article analyzed the causes of morality as valuable basis of law degrading that lead to Roman state law basics ruining and Roman and Hellenistic civilization falling off. Viewed from law anthropology it has been stated that, firstly, in the way the Romans interpreted law *res publica* (common goal) constituted the basics for public law aspect, secondly, *maiestas* (greatness) meant the power of the state in epochs of Republic and Empire, thirdly, honor (honour) reflected the degree of the importance of the citizen in the society which was the award for *virtus* (courage and valor). The author of the article has analyzed the views of M. T. Cicero taking into account their influence in Public Roman law.

Key words: Public Roman law, moral sphere, law sphere, law ontology, law axiology, law anthropology, law gnoseology.

Підписано до друку 29.08.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 95-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.